15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 109

Szcientizmus és antiszcientizmus a tudományfilozófiában*

A Sokal-affér üzenete a tudományfilozófia számára

Székely László

1. BEVEZETÉS

2000-ben a New York-i Állami Egyetem kiadásában megjelent egy tanulmánykötet *A tudományok háborúján túl* címmel.[1] A cím – amelyet szándékosan nem szó szerint fordítottunk le[2] – arra a vitára utal, mely a biológus Paul Gross és a matematikus Norman Levitt által közösen írt, hadüzenet jellegű monográfia 1994-es megjelenésével kezdődött,[3] s amely vitában egyik oldalról a természettudományokkal szemben megfogalmazódó tudományfilozófiai és posztmodern kritikák radikális tenden-

* A szerző ezúton mond köszönetet az OTKA-nak, amely a T046261 számon támogatta a jelen tanulmány megszületését.

1 Segerstrale, Ullica (szerk.) (2000): *Beyond the Science Wars: the Missing Discourse about Science and Society.* Albany (New York): State University of New York Press.

2 A „Science Wars" kifejezés pontos fordítása: „tudományháborúk" vagy „a tudomány körüli háborúk". A kifejezés, amelyet Andrew Ross a német „Kulturkampf"-ra utaló „Culture Wars" mintájára vezetett be (Ross, Andrew [1995]: Science Backlash on Technosceptics. In: *The Nation*, október 2.: 346), nyilvánvalóan rájátszik a neves filmtrilógia, a „Star Wars" címére, valamint a filmcím nyomán szintén „Star Wars"-ként aposztrofált – Teller Ede által támogatott – amerikai „csillagháborús" katonai programra. Ezért a vonatkozó magyar „átültetés" során a filmtrilógia magyar címének szerkezetét követjük, még akkor is, ha fordításunk visszafordítása – the war of science – a „science" szó speciális angol jelentése miatt már félrevezető volna. (A magyar nyelvben a „tudomány" szó – az angol science-szel ellentétben – egyaránt jelenti a természet- és a humán tudományokat.)

3 Gross, Paul–Levitt, Norman (1994): *Higher Superstition: The Academic Left and its Quarrels with Science.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 110

ciái miatt háborgó természettudósok, másik oldalról az érintett filozófusok és posztmodern gondolkodók szembesültek egymással. Gross és Levitt a természettudományok és a természettudományos megismeréseszményhez kötődő tradicionális racionalizmus nevében és védelmében léptek föl, s céljuk az volt, hogy választ adjanak a korábbi évtizedekben jelentős hatást és ennek nyomán egyetemi-intézményi befolyást szerző természettudomány-ellenes – vagy legalábbis általuk ilyennek vélt – filozófiai és szociológiai bírálatokra. E „hadüzenetet" – Gross, Levitt és Martin Lewis szervezésében – egy hasonló témájú és célú konferencia követte 1995 júniusában „Megfutamodás a tudomány és az ész elől" címmel, mely reprezentatív módon fölsorakoztatta a Gross és Levitt által meghirdetett ügy mellé csatlakozó neves tudósokat, tudománytörténészeket és filozófusokat,[4] s melynek szervezői arról is gondoskodtak, hogy a konferencia a sajtóban publicitást kapjon. A kihívásra a New York-i *Social Text* című folyóirat a másik oldal képviseletében tematikus kiadványt adott közzé[5] – ennek a „csillagok háborúja" mintájára képzett címe nyomán terjedt el a vitának a „tudományok háborúja"-ként történő, Andrew Ross által már korábban használt megjelölése. A szerkesztésbe azonban – mint amint ez ma már közismert – egy kis hiba csúszott. Egy francia fizikus, Alan Sokal ugyanis – a 20. század húszas–harmincas éveiben nagy tekintélyű, kiváló angol fizikus-csillagászt, Sir Arthur Eddingtont kifigurázó három fiatal fizikushoz, Beckhez, Bethe-hez és Riezlerhez hasonlóan, akik 1931-ben a *Naturwissenschaft* című német folyóiratban jelentették meg paródiacikküket[6] – megtréfálta a szerkesztőket: a folyóirat törekvéseit a fizika oldaláról alátámasztani kívánó tanulmányként egy olyan cikket küldött be a szerkesztőségbe, amely valójában a természettudományokkal foglalkozó posztmodern írásokat parodizálta, s a szerkesztők – nem véve észre parodikus jellegét – elhelyezték az írást a folyóirat tematikus számában.[7] Sokal a paródia-

4 Vö.: Gross, Paul–Levitt, Norman–Lewis, Martin (szerk.) (1996): *The Flight from Science and Reason.* New York: New York Academy of Science.

5 *Social Text* (by the editors of) (1996): Science Wars. In: *Social Text,* 46–47. (A *Social Text* speciális duplaszáma a „science wars" témának szentelve.); Ross, Andrew (szerk.) (1996): *Science Wars.* Durham–London: Duke University Press. (A bővített, de Sokal tréfacikkét már nem tartalmazó könyv változata a *Social Text* előbbi számának.)

6 Beck, G.–Bethe, H.–Riezler, W. (1931): Bemerkungen zur Quantentheorie der Nullpunktstemperatur. In: *Naturwissenschaften,* 19. sz.

7 Sokal, Alan (1996): Transgressing the Boundaries: Towards a Transformating Hermeneutics of Quantum Gravity. In: *Social Text,* 46–47: 217–252. A paródiatanulmányt

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 111

tanulmány 1996-os megjelenését követően a *Lingua Franca* folyóiratban tájékoztatta az olvasókat az általa elkövetett tréfáról,[8] s az ennek nyomán kirobbanó Sokal-botrány révén a filozófiai-tudományfilozófiai viták tekintetében régen nem tapasztalt, szokatlanul széles publicitást kapott a két szemben álló fél közötti diszkusszió.[9]

A Sokal tréfája által kiváltott szenzáció mintegy négy évig tartott, s a Segerstale által szerkesztett, jelen írásunk elején említett kötet már a lecsengés időszakában jelent meg. A kötet címében szereplő „túl" azonban mégsem elsősorban erre – az időbeli dimenzióra – vonatkozik. A cím arra utal, hogy bár komoly filozófiai kérdésekről folyt a vita, Segerstale és szerzőtársai úgy érzik, az igazi diszkussziót megakadályozta a felek háborús jellegű szembenállása, s ezért szükségesnek tartják, hogy a vita tárgykörében megfogalmazódó kérdéseket kívülről, egyik félhez sem csatlakozva elemezzék. Amíg Segerstale és szerzőtársai mindezt a szociológia és különösen a tudományszociológia szempontjából kívánják megtenni, addig a jelen tanulmány az episztemológiai vonatkozást szem előtt tartva tekint vissza a Sokal-afférra, s ezáltal – természetesen a terjedelmi határok szigorú keretei között, csupán a legfontosabb gondolatok fölvázolásával – mintegy Segerstale szociológiai orientációjú kötetének ismeretelméleti-tudományfilozófiai ellenpárját kínálja.[10]

Sokal újraközölte a következő kötetben: Sokal, Alan–Bricmont, Jean (1998): *Intellectual Impostures.* London. Profile; magyarul megtalálható e kötet magyar nyelvű kiadásában: Sokal, Alan–Bricmont, Jean (2000): *Intellektuális imposztorok: posztmodern értelmiségiek visszaélése a tudománnyal.* (Kutrovácz Gábor fordítása.) Budapest: Typotex.

8 Sokal, Alan (1996): A Physicist Experiments with Cultural Studies. In: *Lingua Franca*, május–június: 62–64. (Újraközölve in: *Lingua Franca* [by the editors of]: *The Sokal Hoax: The Shame That Shook the Academy.*. Lincoln and London. University of Nebraska Press.)

9 Sokal leleplező cikke után a *New York Times* első oldalára került a téma, s olyan további – elsősorban az értelmiség széles köreiben olvasott – lapok is foglalkoztak a botránnyal, mint például a *Washington Post,* a *Los Angeles Times,* a londoni *The Observer,* s – némivel később – a párizsi *Le Monde.* (Vö. például: *Lingua Franca* 2000, mely válogatást tartalmaz az e lapokban megjelent hozzászólásokból.) A Sokal-vitáról Magyarországon Bencze Gyula fizikus és Fehér Márta tudományfilozófus között történt egy rövid pengeváltás a *Magyar Tudomány* című folyóiratban (1998. december, 1999. április), s néhány rövid ismertetés és értékelés mellett a *BUKSZ*-ban a Sokal–Bricmont-könyv magyar fordítására reflektálva Kampis György tollából született meg az üggyel kapcsolatos mindmáig egyetlen részletesebb filozófiai elemzés, amelyet kifejezetten ajánlunk az olvasók számára (Kampis György [2001]: Az igazság pillanata helyett. In: *BUKSZ,* nyár**:** 129–136.)

10 Bár a vita idején a tudományfilozófiai szaklapok nemigen foglalkoztak a Sokal-üggyel, a vita lecsendesülésével megjelent egy-két tanulmány, amely a jelen íráshoz hasonlóan – ha nem is konkrétan a Sokal-afférra, de általában – a tudományok háborújára

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 112

2. A KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS TÁRSADALMI KONTEXTUS

A „szcientizmus" napjainkban gyakran használt kifejezés, mely a természettudományos megismerés episztemológiai értékének és a természettudományok kulturális és társadalmi szerepének egyoldalú túlértékelésére utal. Tom Sorell a szcientizmusról írt monográfiájában a szcientizmust úgy jellemzi, mint egy sajátos hitet, mely szerint „a tudomány, s különösen a természettudomány az emberi tudás messze legértékesebb része – messze a legértékesebb, mivel a legtekintélyesebb, vagy a legkomolyabb, vagy a leghasznosabb".[11] Sorell jellemzésében a tekintély és a komolyság az epszitemológiai értékre, a hasznosság pedig a természettudományból fakadó vélt vagy valós kulturális, etikai, gazdasági és szociális előnyökre és haszonra utal. A szcientizmussal szembeállított antiszcientizmus fogalma a szó legtágabb értelmében magába foglalja a szcientista nézeteket kritizáló valamennyi irányzatot, hiszen e kritikák éppen a szcientista képzetek helytelenségének bemutatására – azaz a szcientista álláspont ellen – irányulnak. E kritikákon belül kialakult azonban a szcientizmusnak egy igen radikális oppozíciója is, mely a természettudomány értékelése során kifejezetten a károsnak tartott mozzanatokra fekteti a hangsúlyt (a természet kizsákmányolása, környezetrombolás, tekintélyelvűség, a természettudomány objektivista szemléletmódjának fölhasználása a befolyásszerzésben és hatalomért folyó harcban, az elnyomás társadalmi-ideológiai technikáiban). Ez a radikális oppozíció ezért nem csupán a szcientizmust magát mint a természettudománnyal nem azonos, hanem arra vonatkozó, azt túlértékelő álláspontot, illetve kulturális és szellemi beállítódást bírálja, hanem – az előbb jelzett negatív mozzanatokat a természettudomány lényegéből eredeztetve – a szcientizmus adekvát kritikáját a természettudomány episztemológiai értékének redukálásában („dekonstrukciójában"), és

tekint vissza: Koertge, Noretta (2000): „New Age" of Science: Constructivism, Feminism and Postmodernism. In: *British Journal for the Philosophy of Science,* 51: 667–683; Uő (2000): Science, Values, and the Value of Science. In: *Philosophy of Science.* (67) 3: 45–47; Parson, K. (2002): Critical Notice: Scientific Civilisation and Its Discontents: Further Reflexion on the Science Wars. In: *Philosophy of Science.* (69) 4: 645–651; illetve: Hacking, Ian (2000): How Inevitable Are the Results of Successful Science? In: *Philosophy of Science* (67) 3: 58–71, mely néhány bekezdés erejéig foglalkozik Steven Weinbergnek a Sokal-vitához történő hozzászólásával.

11 Sorell, Tom (1992): *Scientism.* London: Routledge.

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 113

társadalmi-politikai meghatározottságának leleplezésében látja. Mindennek nyomán az így jellemzett radikális antiszcientizmusban a szcientizmus kritikája határozottan természettudomány-ellenes jegyeket vesz föl, s a következőkben az „antiszcientizmus" megjelölést használva elsősorban ezekre a radikális szcientizmuskritikákra fogunk gondolni.

A szcientizmus és antiszcientizmus ellentéte karaterisztikus formában csupán a 19. század végétől fogalmazódott meg, s tágabb értelemben is csupán az újkori természettudományok kialakulásától kezdődően beszélhetünk róla, hiszen benne az újkori természettudományok által meghatározó módon befolyásolt ismeretelméletek, ontológiák és etikák és az ezekkel szemben álló filozófiák ellentétéről van szó. Ám ez az újkori gondolkodástörténetben fokozatosan kirajzolódó és a 20. században kifejezetté váló két kulturális tendencia, illetve szellemi beállítódás szélesebb és mélyebb gondolkodástörténeti kontextusba illeszthető, s gyökereiben – mint oly sok jellegzetes kortárs európai kulturális vagy szellemi alternatíva – egészen az ókori görög filozófiáig visszavezethető. A Sokal-vita tekintetében e mély gondolkodástörténeti beágyazottságra Rorty mutatott rá a tárgykört érintő egyik rövid írásában. Itt Rorty – némileg talán leegyszerűsítve, de mindenképpen találóan – két nagy, az egész európai kultúrtörténetet átívelő filozófiai-gondolkodástörténeti trend aktuális megjelenéseként értelmezi a Sokal-tréfa nyomán kibontakozott diszkussziót. Az egyik fél, melyet az a meggyőződés vezet, hogy „mindennek a mértéke az ember" – fejtegeti Rorty –, a protagóraszi filozófia és világfölfogás örököse, míg a másik oldal, mely hisz az emberen kívüli, emberek feletti mértékekben és rendben, a platóni filozófia és kozmológia követője.[12] (Megjegyezzük, hogy ezen utóbbit helyesebb volna platóni–arisztotelészi világfölfogásként megjelölni, hiszen e kontextusban nem a platóni filozófia specifikumát adó ideaelméleten van a lényeg, hanem a kozmosz tőlünk független egyetemes rendjén – de ezzel természetesen itt nem foglalkozhatunk.)

Közismert, hogy a Rorty által jelzett átfogó – a protagóraszikénti és a platóni–arisztotelészikénti megjelent fölfogás ellentétével jelzett – gondolkodás- és kultúrtörténeti ív a természettudományok relációjában a 19. század végén, majd a 20. század első felében egyik oldalról a termé-

12 Rorty, Richard (1999): Phony Science Wars. In: *The Atlantic Monthly,* november.

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 114

szettudományos pozitivizmus, másik oldalról az újkori természettudomány kultúrfilozófiai kritikáiban jelent meg. Ennek során a természettudományos megismeréseszmény dominanciájával szembeforduló „gyengébb reakciók" (a neokantiánusok vagy Dilthey) csupán arra törekedtek, hogy a filozófiát és a humán kutatásokat megvédjék a természettudományos módszer behatolásától, s ennek részeként megteremtsék a természettudományokkal szemben módszertanilag is önálló „kultúr"- vagy „szellem"-tudományokat.[13] A határozottabb irányzatok viszont átfogó filozófiai kritikát próbáltak nyújtani az európai természettudományról mint olyanról (Spengler,[14] Husserl,[15] Heidegger[16]), s ennek részeként megfogalmazódott a „tudomány válságának" eszméje (Husserl).

Ezt követően a szcientizmus és a fenti értelemben vett antiszcientista álláspont – amely tehát nem egyszerűen a szcientista nézetet vitatja, hanem magát a természettudományt kritizálja – megjelent a tudományfilozófiában is. Sőt, a tulajdonképpeni, a klasszikus episztemológiától önmagát tudatosan megkülönböztető tudományfilozófia a Bécsi Kör filozófiai tevékenysége révén éppen az első pólus, a szcientizmus filozófiai reprezentánsaként született meg.[17] S mivel ennek megfelelően a tudományfilozófia a század első felében a filozófiai szcientizmust képviselte, a szcientizmus filozófiai kritikái csak a tudományfilozófián kívül fogalmazódhattak meg (Frankfurti Iskola, Husserl és Heidegger, a különböző tudásszociológiai törekvések stb.), melyeket azután ő maga a saját normái alapján, mint tudománytalant, irracionálisat vagy a metafizikának elkötelezettet, könnyedén elutasíthatott. (Ezt szemléletesen

13 Vö. például: Rickert, Heinrich (1902): *Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung: Eine logische Einleitung in die historischen Wissenschaften.* Tübingen und Leipzig: Verlag von Mohr; Uő (1923): *Kulturtudomány és természettudomány.* (Posch Árpád fordítása.) Budapest: Franklin-Társulat; illetve Dilthey, Wilhelm (1974): *A történelem fölépítése a szellemtudományokban.* (Válogatta és ford.: Erdélyi Ágnes.) Budapest: Gondolat, 75–99, 497–510.

14 Spengler, Oswald (1994–1995): *A Nyugat Alkonya I–II.* (Juhász Anikó, Csejtei Dezső és Simon Ferenc fordítása.) Budapest: Európa.

15 Husserl, Edmund (1998): *Az európai tudományok válsága I–II.* (Berényi Gábor, Mezei Balázs, Egyedi András és Ullmann Tamás fordítása.) Budapest: Atlantisz.

16 Heidegger, Martin (1989): *Lét és idő.* (Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István fordítása.) Budapest: Gondolat; Heidegger, Martin: *Der Satz vom Grund.* Pfullingen: Neske, 1957.

17 Vö. Sorell 1992, 3.23.; Altrichter Ferenc (1992): Bevezetés. In: Altrichter Ferenc (szerk.) (1992): *A Bécsi Kör filozófiája.* Budapest: Gondolat.

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 115

mutatja Carnap Heidegger-kritikája, amely ugyan nem Heideggernek a tudományra vonatkozó nézetei ellen irányul, de reprezentatívan illusztrálja azt a stratégiát, melyet ez az irányzat a saját filozófiai horizontján kívül eső gondolkodásmódokkal, illetve az általa kívánatosnak tartott módszertantól eltérő módszertant követő filozófiákkal szemben alkalmazott.[18]) A kuhni fordulat jelentősége ebben az összefüggésben éppen az volt, hogy megváltoztatta a tudományfilozófia eredendően szcientista jellegét, s lehetővé tette a szcientizmus tudományfilozófián belüli bírálatát.[19] Ugyanakkor Kuhn nyomán – bár Kuhn még a legradikálisabb értelmezésben sem sorolható a természettudomány-ellenes antiszcientizmushoz (mint amiképpen ezt szcientista kritikusai ennek ellenére gyakran megtették) – a tudományfilozófiában is megjelent a radikális antiszcientizmus. Különösképpen Feyerabendet,[20] majd az egyébként figyelemre méltó és színvonalas esettanulmányaiból gyakran radikális filozófiai következtetéseket levonó (így a tudományos diszkussziókat a politikai és jogi egyeztető tárgyalások mintájára értelmező s ezzel a természettudományos problémák megoldásában a tudósok társadalmi-hatalmi, pénzügyi igényeinek és törekvéseinek a természettel szemben alapvető prioritást tulajdonító) szociálkonstruktivista irányzatokat,[21] valamint a természettudományokra irányuló posztmodern de-

18 Carnap, Rudolf (1992): A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül. In: Altrichter (szerk.) 1992.

19 Kuhn, Thomas (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete.* Budapest: Gondolat. Kuhn könyvének tudományfilozófiai hatásáról és a kuhni fordulat kulturális-társadalmi összefüggéseiről vö. még: Fehér Márta (1984): Thomas Kuhn tudományfilozófiai paradigmája. In: Kuhn 1984, 299–322; Hoyningen-Huene, Paul (1993): *Reconstructing Scientific Revolutions. Thomas S. Kuhn's Philosophy of Science.* Chicago: University of Chicago Press; Fuller, Steve (2000): *Thomas Kuhn. A Philosophical History for Our Times.* Chicago–London: University of Chicago Press; Sardar, Z. (2000): *Thomas Kuhn and the Science War.* Cambridge: Icon Books. (Bár ezen utóbbi kifejezetten ismeretterjesztő jellegű, de éppen ezért informatív és paradigmatikus.)

20 Vö. például Feyerabend, Paul (2002): *A módszer ellen.* Budapest: Atlantisz.

21 Például Pickering, Andrew (1984): *Constructing Quarks. A Social History of Particle Physics.* Edinburgh: Edinburgh University Press; Shapin, Steven–Schaffer, Simon (1985): *Leviathan and the Air-pump. Hobbes, Boyle, and the Experimental Life.* Princeton: Princeton University Press; Pinch, Trevor (1986): *Confronting Nature. The Sociology of Solar-neutrino Detection.* Dordrecht: Kluwer; Collins, Harry–Pinch, Trevor (1993): *The Golem What Everyone Should Know About Science.* Cambridge: Cambridge University Press; Latour, Bruno (1987): *Science in Action. How to Follow Scientist and Engineers Through Society.* Cambridge: Cambridge University Press.

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 116

konstrukciós kísérleteket sorolhatjuk ide. De a szcientizmus–antiszcientizmus-vita 20. századi története kapcsán meg kell említenünk még a nevezetes „kétkultúra"-vitát,[22] valamint a pozitivizmusvitát, mely utóbbiban ugyan a szociológiáról volt szó, de tematikájában bensőségesen kapcsolódott a Sokal-vitában később megjelent problémákhoz.[23] Jóllehet, e viták nem kifejezetten a tudományfilozófián belül zajlottak, a természettudomány episztemológiai értéke és a természettudományos racionalizmus ismeretelméleti és kulturális státusza körül forogtak, s így mind tárgyukban, mind széles publicitásuk vonatkozásában a Sokal-vita elődjeinek tekinthetők. Nem véletlen ezért, hogy azután a Sokal-vitában is megjelent a Snow által 1959-ben fölvetett problematika.[24]

A tudományfilozófiai viták, a tudományfilozófián belüli szcientista és antiszcientista tendenciák társadalmi kontextusára tekintve azonban meg kell különböztetnünk a hatvanas–hetvenes éveket a nyolcvanas–kilencvenes évektől. A hatvanas évek nagy baloldali társadalmi mozgalmai számára az elnyomó társadalmi struktúrák elutasítása és az elidegenedés meghaladása volt a cél, egy jobb, emberibb, s ugyanakkor békés eszközökkel, az új generáció összefogásával elérhetőnek hitt illuzórikus jövőkép jegyében. Ebbe a nagy társadalomfilozófiai célba integrálódott magának a természettudománynak a kritikája is, amely nem annyira közvetlenül a természettudományokra, mint inkább azoknak a korábbi években kialakult társadalmi funkciójára és a tudományos eredmények technikai alkalmazására irányult. Mindez a párizsi diáklázadásban kumulálódott, ahol a pozitivizmusvita antipozitivista oldalának, a Frank-

22 Snow, Charles Percy (1959): *The Two Cultures and the Scientific Revolution.* Cambridge: Cambridge University Press; Uő (1964): *The Two Cultures and a Second Look.* Cambridge: Cambridge University Press; Leavis, Frank Raymond (1962): The Significance of C. P. Snow. In: *Spectator*, 9. sz. A vita máról visszatekintő értékelését lásd: Sorell 1992, 98–126, illetve Fuller 2000, 324–327.

23 Adorno, Theodor W.–Dahrendorf, Hans–Habermas, Jürgen–Pilot, Harald–Popper, Karl (1969): *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie.* Neuwied–Berlin: Verlag Luchterhand; vö. még: Papp Zsolt (szerk.) (1976): *Tény, érték, ideológia: a pozitivizmus-vita Nyugat-Németországban.* Budapest: Gondolat.

24 Így a „két kultúra" kifejezés szerepel abban a válaszban, amelyben a *Social Text* Sokalnak a tréfát fölfedő cikkére reflektál (Ross, Andrew–Robbins, Bruce [1996]: Response: Mystery Science Theater. In: *Lingua Franca*, július–augusztus, újraközölve: *Lingua Franca: The Sokal Hoax,* 54–58. A hivatkozott hely: 58), de gyakran föltűnik Sokal, valamint Sokal és Bricmont írásaiban is (Sokal–Bricmont 1998, 255; Sokal, A. [1998]: Mi ez a nagy cirkusz? In: *Magyar Tudomány,* április). Ugyancsak vö. Labinger, J.–Collins, H. (szerk.) (2001): *The One Culture? A Conversation About Science.* Chicago–London: University of Chicago Press.

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 117

furti Iskolának markáns képviselője, Herbert Marcuse saját maga nagy megrökönyödésére a három nagy „M" („Marx–Mao–Marcuse") egyikévé vált, s e generáció a szellemi muníciójában később, a hetvenes években e három szimbolikus név mögött valahol fölsejlettek Feyerabend írásai is.[25] A nyugati értelmiségi fiatalok e patetikus éveihez képest a tudományfilozófia antiszcientista és a szcientista tendenciái közötti vita szociális hátterét ma jóval partikulárisabb érdekkonfliktusok adják. Ilyenek az egyetemi intézményi ellenérdekeltségek, a finanszírozás kérdései, s az olyan, a hatvanas évek egyetemes világmegváltó pátoszával szemben minden jelentőségük ellenére is korlátozott mozgalmak, mint a feminizmus vagy a „political correctness" („PC") stb. Így sajátos paradoxon alakult ki. Egyrészt a tudománnyal kapcsolatos antiszcientista értékítélet, s a tudományfilozófia egyik ágaként a szociálkonstruktivizmus némi popularitásra tett szert az egyetemek falain kívül is. Ugyanakkor a tudományra irányuló filozófiai, kulturális, szociális és egyéb humán vizsgálódások („philosophical", „cultural", „social and human" studies of science) a köztudatban egyedül ezen irányzattal – s annak is átpolitizált változatával – azonosultak, és ez az átpolitizált tudománykritika a tradicionális természettudomány befolyásának visszaszorítására irányuló poltikai-ideológiai törekvésekkel összefonódva – az antiszcientista természettudomány-képet problémamentes evidenciaként tálalva – beárnyékolták a tudományfilozófia más irányzatait. Következményképpen a „tojásfejű természettudós" képére válaszként a természettudomány oldalán megjelent a „lemberdzsekfilozófus" nem föltétlenül paranoid képe, aki a „történelem bizalmasaként" – mintegy Bradbury regényéből előlépve – fontosságának tudatában egzaltáltan suhan át az egyetemek folyosóin, hogy a tudományfilozófiai tanszékek sejtelmes homályában előbb az „emberi arrogancia megtestesülése",[26] a „maszkulin gőg kivetülése"[27] – azaz a természettudomány – ellen lázítsa lelkes hallgatóit, majd az egyetem hivatali szobáiban kávézgatva ugyanennek intézményi és financiális visszaszorítására szőjön összeesküvéseket.[28]

25 Vö. Woddis, Jack (1975): *Új teóriák a forradalomról.* Budapest: Kossuth.

26 Kovel, Joel (1996): Dispatches from the Science Wars. In: Ross 1996, 194.

27 Uo.

28 Vö. Bradbury, Malcolm (1979): *A történelem bizalmasa.* Budapest: Európa Kiadó. S ha már itt tartunk – bár talán igazságtalanul túl szarkasztikusak vagyunk vele –, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a *Lingua Franca* beszámolóját olvasva a Sokal-tréfa által hangsúlyozottan érintett Andrew Rossról, aki a *New York Times Magazine* teljes oldalú fotóján

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 118

E perspektívában a Sokal-paródia, s a nyomában kibontakozó vita úgy jelenik meg, mint ami *a szcientizmus és az antiszcientizmus ellentétének kontextusában meghúzódó valós filozófiai problémákat kiemelte iskolai bezártságukból* és egyetemi-intézményi, aktuálpolitikai meghatározottságukból, s azokat a politikai „bal" és „jobb", a feminizmus, a „political correctness" stb. mozgalmain túlmutató, egyetemesebb – a Rorty által hivatkozott – gondolkodás- és kultúrtörténeti kontextusba helyezte el. Ennek köszönhetően Bricmont és Sokal könyve tudományfilozófiai szegmensének fókuszába – a vitában kezdetben hemzsegő, politikai értelemben vett „balos" és „jobbos" jelzőktől elvonatkoztatva – a természettudományok objektivitásigénye, a tudományos realizmus, valamint a tudományfilozófiai antirealizmus és relativizmus kérdése került. Sokal tréfájának tehát nemcsak annyiban volt jelentősége, hogy a „tudományok háborúja" iránt az intellektuális publikumban érdeklődést ébresztett, hanem *a vita tudományfilozófiai fókuszát is megváltoztatta.* Nincs itt hely rá, de részletes példákkal meggyőzően kimutatható, hogy e vonatkozásban a másik oldal stratégiája többek között éppen az volt, hogy a vitát visszaszorítsa a jelzett szűkebb politikai-ideológiai keretek közé, s a klasszikus tudományfilozófiai tematika megjelenését mint ideológiát, mint a kulturális értelemben konzervatív oldal, a PC-mozgalommal vagy a tekintélyelvű, hagyományos természettudományokra irányuló emancipatív kritikával szemben ellenérdekelt és ellenséges természettudósok érdekkifejezését értelmezze. (Tipikus ebből a szempontból Bruno Latour bekapcsolódása a vitába, aki radikálisan szociálkonstruktivista módszertanának megfelelően franciaellenességet, amerikai nacionalizmust, a hidegháború befejeződésével eltűnt globális ellenség behelyettesítésére alkalmas új ellenségkép-keresést emlegetett.[29])

Meg kell ugyanakkor jegyezni azt is, hogy a hatvanas–hetvenes és a kilencvenes évek tudománykritikájában a szociológiai kontextus fönti eltérése ellenére tartalmi oldalról jelen van a folytonosság is. A hatvanas évektől kezdődő antiszcientizmus, abban a formában, ahogy az a nyugati baloldali mozgalmakban megjelenik, mind tartalmában, mind irá-

mangószínű zakóban pompáz, s személyében az egyetemi professzor mint popsztár új lehetőségét testesíti meg, a „lemberdzsekfilozófus" képzete nélkül is óhatatlanul Bradbury regényének hőse idéződik föl bennünk. Vö. *Lingua Franca: The Sokal Hoax,* 5.

29 Latour, Bruno (1997): Is There Science After the Cold War? In: *Le Monde* (Paris), január 18.

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 119

nyában eltér a korábbi kultúrfilozófiai kritikáktól. A kritika tárgyát jelentő természettudomány a hatvanas évek kritikai mozgalmaiban elsősorban a társadalom hatalmi struktúráival – mindenekelőtt a hadiiparral és a nagy monopóliumokkal – összefonódó, intézményesült, a társadalmi össztermék meghatározó részére finanszírozási igényt tartó, s ugyanakkor elnyomó, környezetromboló, továbbá a projektcélok érdekében a tudományos gondolkodás szabadságának és a tudósok erkölcsi felelősségének korlátozását követelő „Nagy Tudomány" képében jelenik meg.[30] A kritizált természettudomány már nem egyszerűen a Galilei, Newton vagy Einstein nevével fémjelzett hagyományos természettudomány, hanem az előbbi negatív jegyekkel jellemzett „Nagy Tudomány" – s ebben közös a hatvanas és a kilencvenes évek antiszcientizmusa. Ha nem vennénk figyelembe a természettudományos kutatás ezen új formáját – melynek egyik ősképét Palló Gábor a jelen kötetben a Manhattan-projektben látja és elemzi,[31] s amely a hivatalos szervek számára megbízhatatlanná vált Oppenheimer és az ellene tanúskodó Teller Ede konfliktusában már ugyancsak előrerajzolta azt a súlyos erkölcsi dilemmát, melyet a természettudománynak a „Nagy Tudományba" történő fokozatos belekényszerülése fölvet – értelmezhetetlenek lennének a modern antiszcientista irányzatok. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy ha például „a kutatás egyre inkább a tudás *erősen haszonszemléletű* fogalmához, valamint az *intézményi célokhoz* és *az elismerés átpolitizált rendszeréhez* […] kötődik",[32] akkor ez a szociálkonstruktivista irányzat megértésében megvilágító erejű lehet, mert lehetővé teszi ezen tudományfilozófiai irányzat mélyebb – kritikai – értelmezését. A konstruktivisták egy olyan valóságos tendenciát érzékelnek a kortárs amerikai természettudományban, mely egyre inkább befolyása alá gyűri azt, s egyre inkább valószerűvé teszi a konstruktivista állításokat. E tudományfilozófusok a természettudománnyal szembesülve valójában a természettudomány ezen eredendően nem esszenciális, de egyre meghatározóbbá váló jellemzőivel szembesülnek, s kritikai attitűdjükben azután ezeket értékelik esszenciálisként, s vetítik vissza ennek megfelelően rekonstrukcióikban a természettudomány múltjára.)

30 Vö. például: Remington, John A. (1988): Beyond Big Science in America: The Binding of Inquiry. In: *Social Studies in Science,* 18: 45–72.

31 Palló Gábor: A kollektív kutatás prototípusa: a Manhattan-projekt 2. In: *Jelen kötet,* 71–90.

32 Remington 1988, 45. (Az idézetben szereplő kiemelések tőlem származnak – Sz. L.)

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 120

A hatvanas és a kilencvenes évek összehasonlításában a föntiekben jelzett folytonosságon és különbségeken túl adódik még egy eltérés. Nem csupán arról van szó ugyanis, hogy az új, Kuhn utáni tudományfilozófia a kilencvenes évekre intézményesült és iskolai filozófiává vált, hanem arról is, hogy magán a tudományos berkeken belül is elszigetelődött. Amiként a „tudományok háborúját" a neves tudományfilozófiai lapok között rendhagyó módon szerkesztőségi cikkre méltató *Studies in History and Philosophy of Science*-ben Jardine és Frasca-Spada írja:

> Az 1950-es és 60-as években – Popper, Conant, Kuhn, Feyerabend, Bronovski, Merton „aranykorában" – a tudománnyal foglalkozó filozófiai, történeti és szociológiai vizsgálódások (science studies) fölvirágzó mezeje folyamatos dialógusban volt a természettudományokkal. Azután a hetvenes és nyolcvanas években, amikor e kutatások egyetemi tárgyakként konszolidálódtak, a természettudósokkal folytatott dialógus elhalt.[33]

> A természettudománnyal foglalkozó tanulmányok [science studies] képviselői manapság saját területük képviselőihez szólnak, nekik tartanak előadásokat és nekik írják műveiket. Bár a természettudományos képzést folytató intézmények tekintélyes része hirdet meg kurzusokat a természettudomány filozófiai, humán vonatkozásainak tárgykörében, általában igen kis arányban veszik föl ezeket a hallgatók. Az orvosi és a környezetvédelmi etika kivételével tudományfilozófusokat, tudományszociológusokat és tudománytörténészeket ritkán kérnek föl tanácsadóként tudománypolitikai kérdésekben…[34]

Ez pedig jelentős változás, s nemcsak a hatvanas évekhez képest: gondoljunk csak arra, hogy a századfordulón – a természettudomány hagyományos, objektivista-realista képével szemben ugyancsak kritikus – Mach és Poincaré nem csupán egy személyben voltak természettudósok és tudományfilozófusok, hanem filozófiai nézeteikkel kifejezett tiszteletet váltottak ki a természettudósok között, s befolyásolták őket természettudományos felfedezéseik értelmezésében.

Az antiszcientista ideológiák befolyásának megerősödése és popularizációja, a természettudományok és a tudományfilozófia közötti most

33 Jardine, Nick–Frasca-Spada, Marina (1997): Splendours and Miseries of the Science Wars. In: *Studies in History and Philosophy of Science.* 28: 219–235.

34 I. m. 233. (Természetesen ez a helyzetleírás a nyugati – s különösen az amerikai – viszonyokra vonatkozik. A hazai viszonyok elemzése külön vizsgálódásokat igényelne.)

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 121

jelzett kommunikációs szakadék, valamint a természettudományos kutatások finanszírozási forrásainak beszűkülése együttesen adja azt a kontextust, melyben a természettudományok érdekében föllépő – egymástól egyébként igen különböző („jobbos", „konzervatív" és „balos" „progresszív-racionalista") értelmiségi csoportok elérkezettnek látták az időt, hogy a természettudomány tekintélyvesztésében leginkább felelősnek tartott értelmiségi körökön és ideológiákon revánsot vegyenek.

3. A TUDOMÁNYFILOZÓFIAI DIMENZIÓ

A természettudósok most jelzett – jogos vagy jogtalan, de mindenképpen érthető – revánsigényén túl azonban egy mélyebb mozzanat is megjelenik itt. Bár Sokal és Bricmont – s általában a Sokal-oldal – filozófiai színvonala erősen kifogásolható, Sokal tréfája mégis valami igen fontosra mutatott rá, ami több, mint az intézményi szeparáltság és érdekellentétek következtében föllépő kommunikációs zárlat. Ha Mach és Poincaré korával – de még akár a szcientizmus és az antiszcientizmus összecsapásával jellemzett hatvanas évekkel is – szemben a Sokal-tréfa egyik célpontjává tett kortárs tudományfilozófia nem tudja megszólítani a természettudósokat, akkor ez nem csupán kommunikációs kérdés: *arra utal, hogy a modern tudományfilozófia minden erőfeszítése és tagadhatatlan eredményei ellenére sem rendelkezik megfelelő eszközökkel, fogalomkészlettel és nyelvezettel a természettudomány mibenlétének hiteles megragadására.* Bár a Sokal-vitában két jellegzetes kulturális tendencia szembesült egymással, és jól azonosítható társadalmi törekvések, érdekcsoportok rajzolódtak ki a háttérben, a vita magját, mely körül e konfliktus elméleti – filozófiai-szociológiai – diszkusszió formájában kialakult, valóságos tudományfilozófiai probléma képezte. E probléma pedig éppen a Rorty által jelzett két nagy gondolkodástörténeti trend feszültségének mai tudományfilozófiai megjelenése. *Vajon igaza van-e Quine-nek, hogy Homérosz istenei és a modern természettudományos entitások között csak fokozati különbségek vannak?*[35] *S ha igen, mit jelentenek e fokozati különbségek, miképpen ragadhatjuk meg őket, s a vallásokkal szemben miképpen identifikálhatjuk vele mai természettudományunkat?* Vagy Martin Eger szavaival másképpen fölvetve a

35 Quine, Willard O. (1973): Az empirizmus két dogmája. In: *Magyar Filozófiai Szemle,* 1–2: 225–239.

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 122

problémát: igaz-e, hogy a naiv tudományos realizmusnak és a szcientista objektivizmusnak nincs más alternatívája, mint a tudományt a társadalomban feloldó, azt társadalmi érdekek megjelenésének tekintő radikális tudásszociológia és szociálkonstruktivizmus?[36]

Ha mind Sokal és Bricmont könyve, mind a vitába bekapcsolódó neves személyiségek (így például a köztiszteletben álló s filozófiai szempontból igen problémás kijelentései mellett néha a tudományfilozófia szempontjából megfontolandó észrevételeket is megfogalmazó fizikus-kozmológus Weinberg[37]) hozzászólásai a filozófiai ekleticizmus s a szakszerűtlenség jegyeit viselik is magukon,[38] annyiban mégiscsak nekik van igazuk, hogy valamiképpen a kurrens tudományfilozófia elégtelenségéről van itt szó, mely nem képes a természettudományban rejlő *természeti* és *szociálisan* konstruált mozzanat viszonyát adekvát módon megragadni. *Ha a tudományfilozófia oly mértében idegen képet nyújt a természettudományokról az azt művelő természettudósok számára, hogy azt ez utóbbiak csak ellenszenvvel és elutasítással fogadhatják,*[39] *akkor szükség van kritikai önreflexióra.*

Az igazi kérdés tehát a természettudományok által tudásként kínált elméletekben rejlő *természeti* és *társadalmi* tényezők relációja, melynek során persze azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a „tiszta természet" mint olyan (ha létezik is talán) számunkra elérhetetlen, s így maga a „természet" is csupán az adott kulturális-társadalmi kontextus által meghatározottan jelenik meg számunkra. Igen finom és összetett kérdésről van itt tehát szó, melyben annak a szélsőségesen szociálkonst-

36 „…az arról folyó tárgyalások, hogy mi számít ténynek és mit fogad el a közvélemény annak, ahogyan Latour és Woolgar fogalmaz: »nem zavarosabbak és nem kevésbé zavarosak, mint az ügyvédek vagy a politikusok bármelyik vitája«. Röviden: a *tudomány – politika.* Az »egyezkedés« [negotiation] terminusnak az a hatása, hogy az emberek hajlamosak elfogadni, hogy ez a fölfogás a tudományos objektivizmus és a kulturális szcientizmus *egyetlen alternatívája.*" Eger, Martin (2001): A természettudomány hermeneutikai-fenomenológiai megközelítésének teljesítményei. Összehasonlítás a konstruktivista szociológiával. In: Schwendtner Tibor–Ropolyi László–Kiss Olga: *Hermeneutika és a természettudományok.* Budapest: Áron Kiadó, 351–381. Az idézet oldalszáma: 361.

37 Weinberg, Steven (1996): Sokal's Hoax. In: *New York Review of Books,* 8 (augusztus): 11–15. (Magyarul: Uő [1996]: Sokal tréfája. In: *Beszélő,* 6: 172–178. [Pap Mária fordítása.])

38 Sajnos e tekintetben tartalmi kérdésekre hely hiányában még csak vázlatosan sem térhetünk ki. Viszont kifejezetten ajánljuk e tekintetben Kampis Györgynek a *BUKSZ*-ban megjelent, s már korábban hivatkozott recenzióját (Kampis 2001).

39 Vö. Segerstrale 2000, 7–12.

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 123

ruktivista antirealizmusnak, mely tagadja, hogy a természettudományos megismerésben valahol, valamiképpen *releváns módon* szó van a természetről, elvben igaza is lehet. Ám a jóhiszeműség elve alapján még ekkor, ezen igazság filozófiai posztulálása esetén is vizsgálandó és értelmezendő adottságként el kellene ismernie, hogy a természettudósok többsége őszintén a természet kutatásaként éli meg tevékenységét, s annak értelmét a természet megértésére irányuló törekvésben látja. A pusztán meggazdagodni kívánó vagy karrierre, sikerre törő természettudós képe sok esetben igaz lehet. Ám még ezen esetben is többnyire úgy jelenik meg a természettudomány művelése magának a kutatást végző alanynak számára, hogy a siker, a karrier érdekében a természettel kapcsolatos reális problémák megoldásához szükséges pénzügyi, intézményi és pozícióbeli feltételekhez kell hozzájutnia, s azután ezek birtokában ilyen megoldásokat kell találnia – vagy másoktól „ellopnia". Azaz *a természet,* mely az egész vállalkozásnak értelmet ad, *ezen morálisan kétségtelenül negatív motivációk dominanciája esetén is orientálja a kutatói tevékenységet.* Persze a természettudós e meggyőződése őszinte volta ellenére is lehet „hamis tudat". *Ám annak a nehezen vitatható körülménynek az elfogadása után, hogy a természettudósok többsége saját meggyőződése szerint valóban a természetet kutatja, az ennek ellenkezőjét állító tudományfilozófiai irányzatok legfőbb feladatává az válik, hogy számot adjanak erről az általuk „hamis tudat"-nak minősített meggyőződésről, s megmutassák, miképpen lehetséges természettudomány, ha művelőinek tevékenysége egy ilyen hamisnak tartott föltételezésen nyugszik.* A szélsőséges szociálkonstruktivisták elegánsan *kibújnak* e kényszer alól, amikor is a természettudós jóhiszeműségét – a természet megismerésére irányuló őszinte törekvését – kétségbe vonják, s az elméletalkotásban, valamint egy-egy elmélet igazként történő elfogadásában elsősorban a hatalmi-intézményi érdekek és viszonyok kifejezését látják, és ennek nyomán a tudományos diszkussziót a politikai tárgyalásokhoz hasonlítják.[40]

S ha Sokal, Bricmont vagy Weinberg fejtegetései tele vannak is olyan filozófiailag szakszerűtlen kijelentésekkel, amelyek egy tudományfilozófiai egyetemi vizsga kritériumait sem igen állnák ki, nem szabad elfelednünk azt, hogy itt a viszony aszimmetrikus: a természettudósok nem belülről szólaltak meg; a filozófia nem szakterületük. Hibáik nem azonos jelentőségűek, mint a másik oldalon a kritikai önreflexiót elutasító,

40 Vö. Eger 2001, különösen 355–359, 361.

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 124

sértett hangvételű deklarációk filozófiai színvonaltalansága és méltatlansága. *Itt valójában a tudományfilozófia önreflexióra való képességéről van szó:* a kérdés az, hogy képes-e a tudományfilozófia szembenézni saját problémáival, s ez a szembenézés nem várható el a természettudósoktól, hiszen ez nem az ő szakterületük. A természettudós reakciója csupán jelzés lehet.

Nem adekvát ezért Sokal tréfáját erkölcsi kategóriákban minősíteni, s azt rosszhiszemű rászedésként vagy méltatlan csalásként elítélni.[41] Ugyancsak alaptalan arra hivatkozni, hogy Sokal visszaélt fizikusi voltából adódó privilegizált helyzetével s azzal a bizalommal, amelyet a *Social Text* szerkesztősége erre való tekintettel megelőlegezett számára: az eltorzított vagy kifejezetten hamis fizikai utalások csak egyik aspektusát képezték Sokal paródiájának, mely alapvetően filozófiai jellegű, s nagyobbrészt akkor is ellátta volna funkcióját, ha kizárólagosan hiteles fizikai kijelentések szerepeltek volna benne. A *Social Text* válasza a tréfát leleplező Sokal-cikkre implicit módon el is ismeri ezt, amikor a cikk fizikai lektorálásának elmaradását másodrangú tényezőként értékeli.[42] A folyóirat alapító szerkesztője és sokáig meghatározó személyisége, John

41 A Sokal-tréfa moralizáló elítélésének markáns példáját adja Stanley Fish a *New York Times* hasábjain. (Fish, Stanley [1996]: Professor Sokal's Bad Joke. In: *New York Times,* május 21.) Az 1931-es Beck–Bethe–Riezler-paródia viszont annak idején a kor egyik neves természettudósát érintette, s bár bosszankodást igen, moralizálást azonban nem váltott ki. Sokal tréfája nem az immoralitásra, hanem inkább arra példa, hogy e módszer a megfelelő időpontban és módon alkalmazva igen hatásos lehet szunnyadó problémák markáns megjelenítésére, s egyébként nehezen megjeleníthető álláspontok hatásos deklarálására. *„A tréfák lényegük szerint rosszak? A paródia immorális?"* – kérdez joggal vissza a moralizáló állásponttal szemben John Brenkman (Brenkman, John [1996]: Letter to Lingua Franca. In: *Linga Franca,* május–június; újraközölve: *Lingua Franca: The Sokal Hoax*… 64–67, az idézett kérdések: 67). Egy másik – irodalmár professzor – hozzászóló pedig az ilyen jellegű panaszokat elavult, viktoriánus moralizálásként ítéli meg. (Moretti, Franco [1996]: *Lingua Franca,* május–június: 61.) Persze az áltanulmányok elterjedése veszéllyel is járhat a tudományos publikációs rendszer – és ezáltal a tudományos közélet – szempontjából, ám ezt a veszélyt semmiképpen sem Sokal idézte föl, hanem az a nyolcvanas évek végén történt kísérlet, melyben William M. Epstein ilyen tanulmányok beküldésével próbálta tesztelni a szociális munkával foglalkozó folyóiratok, s néhány további, a témával kapcsolatban lévő egészségügyi folyóirat – összesen 146 folyóirat! – bírálati rendszerét és publikációs politikáját. E teszt akkor széles sajtóvisszhangot váltott ki, mely elsősorban a morális és a jogi aspektusokkal foglalkozott, Epsteint pedig szakmai etikai bizottság elé állították. (Vö. Hilgartner, Stephen [1997]: The Sokal Affair in Context. In: *Science, Technology and Human Values,* [22] 4: 506–523.)

42 Ross–Robbins 1996, 55.

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 125

Brenkman – egykori folyóirata, a *Social Text* által elutasított, s a *Lingua Franca* által közölt – hozzászólásában arra hívja föl a figyelmet, hogy volt szerkesztőtársai alapvetően filozófiai hibát követtek el, s ez abból fakadt, hogy éppen *annak „hatása alá kerültek – talán egyenesen vágytak arra –, amit a természettudományokra irányuló kritikai tanulmányok [critical science studies] iránti elkötelezettségük alapján demisztifikálni szándékoznak: nevezetesen annak a túltengő presztízsnek a hatása alá, ami egy természettudós bármely kijelentéséhez hozzárendelődik".*[43] Ennek jegyében „nem fedezték föl Sokal néhány kijelentésének szembetűnően hamis voltát" (például azt, hogy „valami a gravitáció elméletében alátámasztja a pszichoanalízis elméletének ilyen és ilyen állítását").[44]

Persze – s erre Brenkman nem mutat rá –, a *Social Text* e tévedése nem esetleges figyelmetlenség vagy melléfogás. E beállítódás tipikusan a szcientizmus jellemzője, s a természettudomány-ellenességnek az ilyen szcientista megnyilvánulásokkal való eklektikus keveredése épp a magát posztmodernként meghatározó filozófia egyik jellemzője. Az a mód, ahogyan neves posztmodern gondolkodók a matematika és a természettudomány fogalmait a pszichoanalízisbe, a nemek társadalmi helyzetével és szerepével foglalkozó tanulmányokba („gender studies"), az irodalomelméletbe vagy a filozófiába átviszik, s amiképpen egyes természettudományos állításokra mint saját elméletüket alátámasztó ismeretekre hivatkoznak – azaz Sokal és Bricmont terminológiájában kifejezve „visszaélnek" a természettudománnyal –: mindez a szcientizmus tipikus megnyilvánulása. Nem véletlen ezért, hogy Mara Beller a Sokal-vita kevés briliáns hozzászólásainak egyikében a természettudománnyal érintkező, Sokal által parodizált posztmodern szövegek előzményeit Bohr, Born, Heisenberg és Pauli – a fizikai ismeretek hiányával aligha vádolható szerzők – filozófiai tárgyú eszmefuttatásaiban fedezi föl,[45] akik éppen a természettudományokhoz kötődő különleges presztízs alapján érzik magukat följogosítva arra, hogy a lélektan, az etika és a filozófia területén is szaktekintélyként lépjenek föl. Csakhogy ez a fölismerés egyrészt éppen megerősíti – igaz, nem úgy, amiként Bricmont és Sokal gondolta – a szóban forgó posztmodern szövegekkel szembeni

43 Brenkman 1996, 64–65.

44 I. m. 64.

45 Beller, Mara (1998): The Sokal Hoax: At Whom Are We Laughing? In: *Physics Today*, szeptember: 29–34.

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 126

kritikát, másrészt még nyilvánvalóbbá teszi, hogy itt nem a természettudományról, hanem a filozófiáról van szó, s ezért alapvetően nem a természettudományos fölkészültségen múlik a dolog. (Ennyiben a „természettudományokkal visszaélő" posztmodern írások és az említett 20. századi természettudósok közötti párhuzam Bricmont és Sokal álláspontjának a kritikáját is adja.) A hivatkozott fizikusi megnyilvánulások tipikusan a saját területén elért eredmények hatására önmagát és a természettudományt egyaránt túlértékelő, a filozófia, az etika, és más humán területekre merészkedő természettudós szcientizmusának megtestesítői. Amikor a szociálkonstruktivista tudományfilozófia és a tudományokkal kapcsolatos társadalmi tanulmányok engedtek a posztmodern csábításának, és szövetséget kötöttek vele – mely szövetség markánsan jelenik meg Bruno Latour személyében – , ezzel igen kétes, eklektikus talajra tévedtek, s ez a háttere annak a nyilvánvaló filozófiai jellegű melléfogásnak, melyet Brenkman a Sokal-paródia kapcsán joggal vet volt szerkesztőtársai szemére. (E súlyos következményeket nem annyira Sokal tréfája, hanem inkább Latour Einstein-tanulmánya reprezentálja, mely méltán vált Sokal és Bricmont bírálatának egyik kedvelt céltáblájává, s amely minden bizonnyal az egyik mintaként szolgált Sokal számára paródiájának megalkotásához.[46])

4. A TUDOMÁNYOK HÁBORÚJÁN TÚL

A Sokal-vita hullámai lecsillapodtak, s úgy tűnik, újra minden a régi. Bármily heves és nagy publicitású volt is e vita, a frekventáltan érintett tudásszociológiát és szociálkonstruktivizmust leszámítva mintha a tudományfilozófia – egyetemi falai között – érintetlenül maradt volna. Vagy talán éppen most, az iskola falai között érlelődnek azok az új gondolatok, elképzelések és eszmék, amelyek majd évek múltán a kuhni fordulathoz hasonló új irányt adhatnak a tudományfilozófiának, melynek nyomán a természettudományos megismerés státuszával, racionalitásával, objektivitásigényével, episztemológiai értékével kapcsolatos kérdések újra intellektuális közüggyé válhatnak, s a tudományfilozófia újra megszólít-

46 Latour, Bruno (1988): A Relativistic Account of Einstein's Theory of Relativity. In: *Social Studies in Science,* 18: 3–44.

15Szekely(3).qxd 2005.06.09. 10:35 Page 127

hatja a természettudósokat?[47] Vagy ez hamis várakozás, s e kérdések már soha többé nem válhatnak úgy közüggyé, mint a Bécsi Kör, majd Popper, majd pedig különösképpen Kuhn és Feyerabend idejében azok voltak, s a Sokal-vitában átmenetileg újra ilyenné váltak? Lehet, hogy a genetikai manipuláció, a klónozás, a globális fölmelegedés és a jelenleg használatos energiahordozók kimerülésének közeledte, illetve a természettudományok fokozódó praktikus-technikai orientációja oly mértékben más kontextusba fogja helyezni a tudományok problémáját, hogy a természettudományra irányuló, a természet megértésével (a „természet igazságával") kapcsolatos hagyományos s ma még eleven metafizikai jellegű intellektuális várakozás háttérbe fog szorulni? Esetleg még ennél is radikálisabb változások várnak ránk, s a természettudomány ma még karakterisztikus kulturális dominanciája fokozatosan redukálódni fog, s a kultúra radikális transzformációjával, valamint a mai természettudomány előállító-manipulatív technikává történő átalakulásával a Galileivel és Descartes-tal kezdődött természettudományos világkorszak véget fog érni, s ezzel a tudományfilozófia is el fogja veszíteni jelentőségét?

E kérdésekre a következő években bizonyosan nem – talán majd évtizedek múlva – várhatunk választ. S az az új generáció, amely talán már a választ is tudni fogja, valószínűleg egészen más társadalmi és kulturális kontextusból fog visszatekinteni mai problémáinkra. Egy azonban bizonyos: az akkorra múlttá váló jelenünk intellektuális világa iránt visszatekintően érdeklődő kutatók számára a nagy nyilvánosságot megmozgató Sokal-vita színvonaltalansága és éles polarizáltsága ellenére gondolkodástörténeti szempontból mindenképpen érdekesebb és informatívabb lesz, mint az iskolai falak közé beszorult, professzionális kortárs tudományfilozófia.

47 Bár jelenleg az iskolák sokaságára szakadt s részproblémáinak sokaságába belebonyolódott tudományfilozófia centrumában nehéz olyan irányokat, törekvéseket találni, melyek ilyen perspektívák felé mutathatnak, azonosíthatunk azért néhány olyan – az érdeklődés perifériáján elhelyezkedő, de lehetőségeit tekintve talán több figyelmet érdemlő – próbálkozást, mely kivezethet a hamis dilemmából. Így Hacking 1999-ben megjelent könyvében (Hacking, Ian [1999]: *The Social Construction of What?* Cambridge: Harvard Univesity Press). Rorty – korábban idézett írásában – ilyen „harmadik" irányt vél fölfedezni, s ugyancsak ilyenként értékelhető a természettudományok hermeneutikai filozófiája, mely részben Husserlhez, részben Gadamerhez, de leginkább Heideggerhez kapcsolódik. (Vö. Schwendtner–Ropolyi–Kiss 2001, illetve: Margitay Tihamér–Schwendtner Tibor [szerk.] [2003]: *Tudomány megértő módban. Hermeneutika és tudományfilozófia.* Budapest: L'Harmattan Kiadó; Székely László [2000]: A természettudományok hermeneutikája és a tudománytörténet. In: *Replika,* 41–42: 149–161.)